

Formationsteori og fjendebilleder

Kjeld Schmidt

Det er ikke god tone, at forfattere replicerer på anmeldelser. End ikke når anmelderen bærer nid og nag til torvs. Det er jo anmelderlaugets privilegium at forene det private og det offentlige. Når jeg ikke desto mindre replicerer på Nils Bredsdorffs - i øvrigt meget sobre og glædeligt positive - anmeldelse [i *Information*] af bind 3 af *Verdensmarkedet* den 11. nov. [1988], skyldes det, at hans omtale af mit efterord desværre indeholder en række graverende fejl og misforståelser, der ikke bør gå upåtalte hen.

I

Bredsdorff giver et meget misvisende billede af, hvad mit efterord overhovedet handler om. Det er ikke tænkt som en introduktion. Det bærer titlen "Formationsteorien og historiens mangfoldighed" og er - som værket som helhed - et indlæg i den debat om den marxistiske historieteori, der efterhånden har stået på i mange årtier.

På den ene side har ideologer af bl.a. stalinistisk observans ophøjet Marx' teori om "den økonomiske samfundsformations udvikling" til en overhistorisk model og dermed forvandlet den marxistiske teori til en karikatur, der kun kunne virke kvælende på enhver form for kritisk og dermed videnskabelig historieskrivning og samfundsanalyse.

På den anden side har allehånde marxkritikere med Sir Karl Popper i spidsen angrebet selve grundlaget for Marx' projekt: samfundets udvikling er ikke lovmæssig, hævder de. En række forfattere i samme ærinde mener ovenikøbet at have iagttaget, at Marx selv fundamentalt ændrede standpunkt i spørgsmålet om formationsteorien, idet han frem til sidst i 1860'erne mente, at kapitalismen - udbytning, vold og elendighed til trods - spillede en progressiv rolle, mens han fra sidst i 1870'erne f.eks. vurderede, at Rusland havde mulighed for at "undgå alle det kapitalistiske regimes pinsler".

En særlig "kapitallogisk" variant af dette standpunkt adskiller økonomi og historie og hævder, at godt nok er det kapitalistiske samfund underlagt lovmæssigheder, nemlig "kapitalens logik", men menneskehedens historie i øvrigt er det ikke. Denne konstruktion førte til begrebsløs empirisme i studier af ikke-kapitalistiske samfund og til en ahistorisk og gold teoretiseren i studier af kapitalistiske samfund, hvad enhver der har fulgt den hjemlige universitetsmarxismes storhed og fald vil vide.

Som en opfølgning af forordet til værket fra 1977 behandler mit efterord hele dette problemkompleks, der kan sammenfattes i spørgsmålet: kommer formations-teorien til kort over for historiens mangfoldighed?

I besvarelse af dette spørgsmål redegør jeg for det første udførligt for den indre sammenhæng mellem Marx' teori om det kapitalistiske samfunds økonomiske bevægelseslov og hans historieteori.

For det andet fremhæver jeg Marx' begreb om "det historiske miljø" som centralt i studier af individuelle samfundsdannelser i deres specifikke historiske kontekst, og jeg påviser, at det stærkt empirisk-orienterede standpunkt, der ligger bag begrebet om det historiske miljø, allerede kom klart til udtryk i Marx' analyser af situationen i Tyskland i 1844 og gennemsyrrer hele det følgende forfatterskab.

For det tredje undersøger jeg, hvad der ligger i det tilsyneladende brud, der kan iagttages i Marx' historieteori i 1870'erne (hovedkilderne kan læses i udvalget) og påviser, at bruddet ikke ligger i teorien, men hos dens genstand. Når Marx i 1877 nåede frem til, at Rusland ikke var tvunget til at gennemleve "det kapitalistiske regimes pinsler", skyldes det, at han under indtryk af etableringen af verdensmarkedet, arbejderbevægelsens udvikling, Pariserkommunen osv. havde erkendt, at kapitalismen ikke længere spillede en progressiv rolle på verdensplan. Verden var på vej ind ny historisk epoke, hvis indhold var overgangen til den kommunistiske samfundsformation. Også Marx's udsagn skal ses i deres historiske sammenhæng.

Formationsteorien er ikke, som hævdet af Bredsdorff, en "remse af samfundsfornernes rækkefølge", men en teori om lovene for den økonomiske samfundsfornations udvikling, om lovene for overgangene fra én samfundsforn til en anden, om forholdet mellem den almene verdenshistoriske udvikling og hele den brogede mangfoldighed af individuelle foreteelser osv. Formationsteorien er hos Marx og i sin moderne skikkelse udviklet i åben kamp mod konstruktion af overhistoriske modeller. Som påpeget i efterordet er ethvert udsagn om antallet af samfundsfornationer og deres rækkefølge et udsagn, der er lige så fundamentalt empirisk som et udsagn om antallet af planeter i vort solsystem og deres placering. I al sin forudindtagede forstemthed har Bredsdorff ikke opdaget, at efterordets ærinde er at slå et slag for, hvad man kunne kalde en empirisk orientering af marxismen.

Som påpeget i efterordet (s. 468 ff.) er formationsteorien - som enhver videnskabelig teoridannelse - åben i den forstand, at den principielt er ufuldstændig og befinder sig i vedvarende udvikling. Bredsdorff mener imidlertid, den er "lukket", fordi de modsigelser teorien geråder ud i som følge af empirisk forskning og historisk erfaring afføder stadig differentiering af begrebsapparat. Problemet er her alene, at Bredsdorff ikke forstår, hvorledes videnskabelige teorier udvikles.

II

Selv om Bredsdorff er så venlig at skrive, at Verdensmarkedet udgør "en væsentlig udvidelse af den danske marxlitteratur", ligger det ham meget på sinde at gøre et stort nummer ud af, at den ene af udgiverne, nemlig undertegnede, "har skiftet standpunkt". Det har jeg, sandt nok. Mange års samfundsvidenskabelig forskning og praktisk politisk virksomhed er ikke gået sporeløse hen. Jeg har således for år tilbage ændret opfattelse af den socialdemokratiske bevægelses karakter og betyd-

ning. Der er - alle forvridninger til trods - tale om en bevægelse, der repræsenterer arbejderklassens dybeste interesser, fordi den ved at afværge trykket fra den "industrielle reservearmé" forsøger at begrænse og tøjle "den absolutte generelle lov for den kapitalistiske akkumulation". Ligeledes for år tilbage nåede jeg ud fra et tilsvarende ræsonnement frem til, at Sovjetunionen - igen alle forvridninger til trods - fundamentalt er et socialistisk samfund. De sidste femten års udvikling i den socialdemokratiske bevægelse og de sidste fem års udvikling i Sovjetunionen har kun bestyrket disse erkendelser. Der er tale om en erkendelse, der blev opnået for omkring ti år siden, og som har præget min publicistiske virksomhed siden da. Det er en gammel "nyhed", Bredsdorff lancerer.

Det er også en irrelevant "nyhed". Efterordet beskæftiger sig nemlig ikke direkte med disse spørgsmål, men derimod med spørgsmålet om den materialistiske historieopfattelse. Her har jeg imidlertid ikke skiftet standpunkt. Jeg har aldrig deltaget i den kapitallogiske kritik af formationsteorien. Tværtimod!

Jeg har heller ikke skiftet standpunkt i forhold til forordet i bind 1 af Verdensmarkedet. Blot er det siden da gået op for mig, at der i de socialistiske lande - ved siden af og indtil for nylig i skyggen af en officiel karikatur på marxismen - eksisterer en levende marxistisk tradition, der har beriget marxismen med megen ny erkendelse. "Perestrojka" bygger på tre årtiers teoretisk arbejde og kamp. Kun den, hvis sind plages af fjendebilleder, vil på forhånd afvise at lære af en levende marxistisk tradition, blot fordi forfatterne er bosiddende i Moskva eller Berlin.

Bredsdorff omtaler efterordet som "en lærebogsfremstilling af sovjetmarxismens version af den historiske materialisme". Hvad Bredsdorff ikke ved og åbenbart heller ikke ønsker at vide, er, at "sovjetmarxismen" ikke er en monolitisk størrelse, men udgør en uhyre sammensat bevægelse. Hvad jeg har gjort mig skyldig i - ud over at have kritiseret kapitallogikken -, er at have fået et langt mere differentieret syn på marxismen i de socialistiske lande. Den, der finder det forkasteligt, er en slave af sine fjendebilleder og er end ikke begyndt at tænke selv.

I et forsøg på at dokumentere, at jeg er en skifting, der nu er helt forstenet, citerer Bredsdorff mig for at have betegnet Lenin som en elitær blærerøv. Jo, jo, citatet er korrekt nok, men den citerede bemærkning var ikke en "kritik af sovjetmarxismens dyrkelse af Lenin". Citatet er tyve år gammelt. Det stammer fra en heftig diskussion om "partiets rolle" og var den (dumsmarte) sammenfatning af en kritik af nogle passager hos Lenin, hvor han tillægger de intellektuelle den centrale rolle i udviklingen af arbejderklassens politiske bevidsthed. Denne "partiopfattelse" var dengang meget i vælten, fordi den passede smukt til de dengang huserende fordomme om, at arbejderklassen var blevet "borgerliggjort" og skulle vækkes og ledes af studenter og andre randgrupper. Jeg aldrig fortrudt, at jeg dengang bekæmpede "det intellektuelle småborgerskabs selvglæde", blot gik det til min skam omkring 1972 op for mig, at de anstødelige passager hos Lenin ikke var udtryk for sådanne fordomme. Det er det hele. Men hvad skal en henvisning hertil tjene til i 1988 i en kommentar til en bidrag til debatten om formationsteorien?

Det ville have været mere interessant og vedkommende, hvis Bredsdorff, der jo er en af kapitallogikkens veteraner, havde forholdt sig argumenteret til min kritik af kapitallogikken.